

УДК 821.161.1-94.09

ТЕТЯНА СИВЕЦЬ

м. Київ

tatyanasivec@gmail.com

КОНЦЕПТ ПАМ'ЯТЬ У ХУДОЖНЬОМУ ВИМІРІ ЛІТОПИСУ КИЇВСЬКОЇ РУСІ (НА МАТЕРІАЛІ «ПОВІСТІ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ»)

Стаття присвячена розгляду феному культурної пам'яті та його вивченню у літописних зразках Києворуської держави. «Повість врем'яних літ» є тим знаковим твором, де акумулюється синтез колективної пам'яті та особливостей авторського начала. Специфіку розвідки визначає християнізована форма сприйняття дійсності у середньовічному руському просторі. Загалом, мнемонічні процеси в контексті когнітивних стратегій представлені вперше, але жанр літописання є чи не найвагомішою формою для дослідження концепту «пам'ять». Витоки мнемотехніки сягають початку створення книжної літератури у Київській Русі, що і зумовило вибір тексту для перших спроб аналізу.

Ключові слова: концепт, культурна пам'ять, літопис, мнемонічні процеси, Київська Русь.

Феномен пам'яті – складне мультикультуральне поняття, яке активно почали вивчати лише в ХХ столітті. Безумовно, дослідження ретроспективного характеру завжди актуальні, адже завдяки їм ми можемо спостерігати розвиток студій гуманітарного спрямування на діяхронному зрізі та застосовувати ґрунтовний компаративний аналіз. Окремим питанням виступає джерельна спадщина, яка зберігає особливий дух епохи. Так, для доби Київської Русі надзвичайно важливим був жанр літописання, що прямо і опосередковано акумулював техніку запам'ятовування та пригадування. У цьому контексті можемо говорити про інтерференцію усної та книжної традиції, які тісно сплїтались в хронологічних зводах.

Серед науковців, які звертались до різних теорій та тлумачень культурної пам'яті, слід назвати Арістотеля, Г. Гегеля, В. Дільтея, А. Бергсона, М. Гайдегера, П. Рікера. Окрім цього, заслуговують на увагу праця Є. Лихованової про мнемонічні процеси та пам'ять, дисертація Л. Стародубцевої про пам'ять і забуття в аспекті мнемонічної герменевтики культури, розвідка Г. Челпанова про пам'ять та мнемоніку, науковий проект К. Шевцова про пам'ять в сучасних концепціях пізнання та суб'єктивності, а також дослідження О. Бойко, Т. Зінченко, Ф. Йейтс та Д. Лаппа.

Звернення до культурної пам'яті є необхідним кроком для вивчення історичних тек-

стів. С. Пролєєв виділяє навіть чотири значення згаданого феномену: 1) пам'ять сприяє формуванню культурного досвіду; 2) завдяки їй людина ставить перед собою той горизонт досягнень, який в умовах активної життєдіяльності перетворюється в «ідеальний план»; 3) пам'ять – ключ до універсальної мови і розуміння, що стає доступним через вивчення ментальних картин світу; 4) без пам'яті важко уявити справжнє усвідомлення онтологічних питань, зокрема темпоральності історичного поступу [8, 11].

За словами Я. Ассмана, культурна пам'ять – це не біологічне явище, але таке, яке необхідно підтримувати через покоління. Завдання збереження, осмислення і донесення значущої інформації покладаються на культурну мнемотехніку. Таким чином, формується культурна ідентичність особистості, що, в суті своїй, апелює до пам'яті та згадок про минуле. Відповідно, для культурної когерентності частотність повторення та інтерпретації постають як еквівалентні та взаємозумовлені елементи [1, 95].

Досліджуючи когнітивну поетику жанру, Т. Бовсунівська зосередила свою увагу на мнемонічних властивостях. Відтак, сучасна когнітивна мнемотехніка, як особливий вид інтерпретації художнього тексту, демонструє цілий спектр підходів. Оскільки предметом нашого розгляду є жанр літопису, то характерними

для аналізу будуть мнемотехніка як спосіб художнього відтворення забування/пригадування, заміна мнемотехніки комбінаторико, коли хронологічний хід подій виступає на передній план і залишає в тіні художнє осмислення, та ампліфікаційне прочитання для увиразнення того, що треба запам'ятати (ремінісценція, авто ремінісценція, цитата, риторична ампліфікація) [2, 80].

Зазначимо, що «Літопис Руський», до складу якого входить «Повість врем'яних літ», містить мету створення пам'ятки на початку тексту: з'ясувати «звідки пішла Руська земля, і хто в ній спершу почав княжити, і як Руська земля постала». Нестор, автор літопису, відповідає на це питання, звертаючись до біблійної легенди про потоп та подальшого розселення людей на землі, в тому числі на слов'янській. Отже, християнізація, яка активно набирала обертів, виявлялась не лише як фактажний вміст, прив'язаний до конкретного року події, але і як складова авторського світогляду, що значною мірою впливав на формування жанру. Тому, видається прикметним звернутись до думки Н. Брагіної, котра визначає особливий вид пам'яті – пам'ять християнина, що неможлива без етичного аспекту. Вчена акцентує на тому, що християнізована пам'ять – це унікальне явище, адже індивід намагається дати об'єктивну оцінку події, попри те, розділяючи все на історію вад та здобуття чеснот [3, 48]. Звичайно, це проявляється імпліковано (на відміну від агіографічних текстів), але частотно. Сильний прояв етичної складової бачимо у процесі прийняття рішення князем Володимирем щодо вибору релігії для своєї держави. Діалог князя із Філософом представляє усталене вкраплення в історичних текстах, під час якого знаходиться істинна суть, відповідь на життєво важливі питання. На противагу князівським чеснотам, є приклад оповіді, який викликає досить суперечливу оцінку сприйняття. Йдеться про помсти княгині Ольги за вбивство свого чоловіка Ігоря древлянами. З одного боку, вона досягла справедливості за завдану печаль, а з іншого – помста засуджується Церквою.

Літопис як жанр є чи не найзручнішою формою збереження колективної пам'яті.

Так, О. Шахматов визначив 12 джерел, які використовував Нестор під час написання повісті. Серед них Книги Святого Письма, Договори з греками, Повчання про карі Божі, Хроніка Георгія Амартола, Житіє Василя Нового та ін. Крім того, автор вдався до використання народнопоетичних оповідань, втіливши глобальну ідею асиміляції усної та книжної традиції, яка всебічно представила ментальну картину Київської Русі. Прикладом патріотичних почуттів, до речі, є народний переказ про білгородський кисіль. Загалом, літопис наскрізно пронизують численні приказки та прислів'я. Так, під 945 роком міститься розповідь про вбивство князя Ігоря древлянами: *«Коли ж почули древляни, що він знов іде, порадилися древляни з князем своїм Малом і сказали: «Якщо внадиться вовк до овець, то вносить по одній все стадо, якщо не уб'ють його. Так і сей: якщо не вб'ємо його, то він усіх нас погубить»* [7, 31].

Однак, головна ідея написання «Повісті врем'яних літ» концептуально криється у дихотомічному вираженні сакральної всесвітньо-історичної ретроспективи та реальної онтології руської землі. Включення історії передумов, створення та розквіту Києворуської держави до біблійного контексту було необхідним кроком автора, щоб синтезувати християнський культурний простір із концепцією церковної доктрини та феномен династичного княжіння. За словами О. Ф. Замалеєва та В. А. Зоца, думка про синтез двох начал пронизує весь зміст «Повісті врем'яних літ». Завдяки Нестору, твір став не просто історично-публіцистичним зразком середньовічного етапу осмислення історії у Київській Русі, але цілісною, літературно виваженою дескрипцією давньоруського панування [5, 65].

Спосіб художнього вираження, у який досягається контамінація сакрального та профанного, вибраний Нестором через два знакові концепти: СВЯТІСТЬ та ПАМ'ЯТЬ. Давньоруський літописець розглядає історію в контексті боротьби добра і зла, що з погляду християнської етики, є домінантним питанням як для формування історичного поступу, так і для духовного зростання особистості християнина. Автор вбачає причини військових поразок, поширення неправди та беззаконня в руській

землі у втраті страху Божого, переступі заповідей та моральних принципів. Тому шлях до відновлення гармонії лежить через відновлення «духовного зору», благочестя і, перш за все, добропорядності князя. Доказом того, що такий погляд був не випадково авторською забаганкою, а виваженим ґрунтовним аргументом всіх шанованих книжників щодо історичних реалій є комплекс проповідей із мета-контекстуальною ідеєю наслідків гріха проповідника після монгольського періоду Серапіона блаженного. Ідеальний правитель-християнин – це той, хто оберігає душу від скверни, заручається підтримкою Бога та мудро провадить великодержавну політику. Відтак, концепт СВЯТОСТІ тісно переплітається із вибудовуванням богообраної князівської династії та пригадуванням родоводу Ноя, чий сини не всі обрали праведний шлях життя. Можемо припустити, що це прихований дидактичний натяк на те, як розгортатимуться причино-наслідкові зв'язки княжіння руських очільників надалі. З одного боку, можливість здобутися на найвищу нагороду, а це канонізація, за своє християнське життя в особі Бориса і Гліба, Володимира, Ольги, наприклад, та тотальне безчестя і забуття, як це сталося із Святополком Окаянним.

На думку авторів розвідки «Давньоруські любоводри», вектори пригадування/забування в історичному процесі Київської Русі відзначаються трьома характерними ознаками: дуалізмом, теоцентризмом та антропоморфізмом. Час у середньовічній культурі осмислюється через категорії: «вічність», «вік» та «час життя людства» [4, 76–77]. Зауважимо, що типовим для середньовічної давньоруської свідомості було виділення часово-просторових центрів за ознакою святості. Тому пригадування легенди про апостола Андрія Первозванного, що передрік Києву велику славу, та особлива увага до виділення духовних центрів Києва – Києво-Печерська Лавра або Софіївський собор, поставали у тексті «Повісті врем'яних літ» як взаємозумовлені ремінісценції авторської задуми.

Окрім того, давньоруська культура сприймається нами як традиційні підвалини формування слов'янськості, з чого проростає наша культурна самоідентичність. Традиція –

це завжди апелювання до історії, пам'яті минулого, закономірної повторюваності потужних історичних впливів на рішення історично-політичного простору сьогодення. Слушною у цьому випадку видається думка А. Кураєва про те, що традиція – це передача досвіду зустрічі з Вічністю, це передача перетворення, онтологічної зміни і проростання [6, 188]. Втім, факт історичної події, відображений у пам'яті Нестора, все ж підпорядковувався ідеологічній інтенції із свідомістю давньоруського книжника, тому складова святості так тісно та ємнісно супроводжувала спосіб відображення історичної дійсності у Києворуській державі.

Художній текст – це завжди авторське сприйняття дійсності у контексті відповідної епохи, історіософський погляд на суттєву проблему та закодована індивідуальна пам'ять про суще. Літопис різко відрізняється від, скажімо, модерністського твору, оскільки доба Середньовіччя всіляко нівелювала прояв емоційно-чуттєвого, але апелювала до християнських чеснот через вчинки та подвиги. «Повість врем'яних літ» постає як мозаїчне плетиво свідчень очевидців, об'єктивної оцінки Нестора, колективної пам'яті про минуле Руської землі та неперевершених зразків усної народної творчості, що створюють цілісну картину онтології русичів впродовж століть.

Список використаних джерел

1. Ассман Ян Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Пер. с нем. М. М. Сокольской. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 368 с. — (Studia historica).
2. Бовсунівська Т. В. Когнітивна жанрологія та поетика: монографія / Т. В. Бовсунівська. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. — 180 с.
3. Брагина Н. Г. Память в языке и культуре. — М.: Языки славянских культур, 2007. — 520 с. — (Studia Philologica).
4. Давньоруські любоводри / В. Горський, О. Вдовина, Ю. Завгородній, О. Киричок. — К.: Видд'ім «КМ Академія», 2004. — 304 с. — Бібліогр.: С. 286–296.
5. Замалеев А. Ф., Зоц В. А. Мыслители Киевской Руси. — К.: Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1981. — 159 с.
6. Кураев А. Традиция. Церковь. Человек // Путь. — М., 1992. — № 2. — С. 183–201.
7. Повість врем'яних літ: Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. — К.: Дніпро, 1989. — XVI+591 с.
8. Пролеев Сергій. Місця пам'яті та безпам'ятство в культурі // Філософська думка, 2013, № 6. — С. 10–13.

TETIANA SYVETS
Kyiv

**THE CONCEPT OF MEMORY IN THE ARTISTIC SPACE
OF THE CHRONICLES OF KYIV RUSS
(ON THE MATERIAL OF «THE STORY OF THE PASSING YEARS»)**

The article is devoted to the study of the phenomenon of cultural memory and its study in the chronicles of the Kievo-Russian state. «The Story of the Passing Years» is a landmark work, where the synthesis of collective memory and features of the author's beginning is accumulated. Specifics of intelligence determines the Christianized form of perception of reality in the medieval Russian space. In general, mnemonic processes in the context of cognitive strategies are presented for the first time, but the genre of chronicle is perhaps the most important form for the study of the concept of "memory". The origins of mnemonic technology begin at the beginning of the creation of book literature in Kievan Rus, which led to the choice of text for the first attempts to analyze.

Key words: concept, cultural memory, annals, mnemonic processes, the Kiev Russ.

ТАТЬЯНА СИВЕЦ
г. Киев

**КОНЦЕПТ ПАМЯТЬ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОСТРАНСТВЕ
ЛЕТОПИСИ КИЕВСКОЙ РУСИ
(НА МАТЕРИАЛЕ «ПОВЕСТИ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ»)**

Статья посвящена рассмотрению феномена культурной памяти и его изучению в летописных образцах Киеворусского государства. «Повесть временных лет» является тем знаковым произведением, где аккумулируется синтез коллективной памяти и особенностей авторского начала. Специфику разведки определяет христианизированная форма восприятия действительности в средневековом русском пространстве. В общем, мнемонические процессы в контексте когнитивных стратегий представлены впервые, но жанр летописания является едва ли не самой весомой формой для исследования концепта «память». Истоки мнемотехники достигают начала создания книжной литературы в Киевской Руси, что и обусловило выбор текста для первых попыток анализа.

Ключевые слова: концепт, культурная память, летопись, мнемонические процессы, Киевская Русь.

Стаття надійшла до редколегії: 15.10.2017